

Een gezonde democratie biedt ruimte aan verschillende ideeën, waarden en belangen, en beschermt de minderheid tegen de tirannie van de meerderheid. Een democratie is hiermee per definitie complex. De neiging bestaat in de politiek, met name bij machtselites, om deze complexiteit te reduceren. De *civil society* heeft een belangrijke rol om de diversiteit van de samenleving te beschermen. Daarmee is het de hoeder van belangrijke Europese waarden als democratie, vrijheid en rechtvaardigheid.

Door Ringo Ossewaarde

De *civil society* als waakhond van diversiteit

Voor veel Nederlanders is de hedendaagse wereld complex en ongrijpbaar. Grenzen, van landen, van financiële markten, van taal, van het recht, lijken te vervagen; verworven rechten en zekerheden dreigen verloren te gaan en te worden vervangen door eigen verantwoordelijkheden en eigen risico's. Zoals elders betoogd meen ik echter dat de Nederlandse samenleving niet meer complex of dynamisch is dan elders (Ossewaarde, 2013a). Ook is zij niet fundamenteel complexer

dan de wereld van bijvoorbeeld een eeuw geleden. Die wereld werd net zo goed gekenmerkt door verandering, crises, kleinburgerlijkheid, verval, technologische revoluties en terreur.

Wel is het zo dat wat men de 'ontworteling van identiteiten' zou kunnen noemen tegenwoordig is geradicaliseerd. De intellectuele en morele wortels, en de gedeelde Europese waarden, waaruit burgers hun identiteit kunnen vormen, dreigen te worden weggevaagd in de storm der

Beeld / Herman Wouters

verandering. De bronnen waaruit deze waarden voortkomen zoals het rooms-katholicisme, de renaissance het humanisme en calvinisme zijn steeds verder uit beeld zijn geraakt. In dit artikel betoog ik dat het maatschappelijk middenveld van groot belang is voor de herontdekking van deze gedeelde waarden.

Maatschappelijk middenveld

Ik definieer het maatschappelijk middenveld als de publieke ruimte waar mensen samen komen in organisaties, bewegingen en verbanden. Een belangrijke taak van het maatschappelijk middenveld is om te strijden voor de vrijheid om verschillende, en gedeelde, waarden te ontwikkelen. Daar komt in een democratische samenleving bij dat het middenveld zich dient te verzetten tegen die machten en krachten die deze vrije ruimte proberen te beperken. De kern van het maatschappelijk middenveld is daarmee kritiek op, verzet tegen, en bevrijding van deze machten.

Protestbewegingen zijn hierbij cruciaal: groepen die de concentratie van macht problematiseren. Neem bijvoorbeeld de *New Left* beweging

‘Een ideologie is een dominant paradigma waarmee de wereld inzichtelijk en beheersbaar wordt, zodat de wereld valt te organiseren, in overeenstemming met het dominante paradigma’

– een verzamelnaam voor groepen en individuen die zich vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw afscheidden van de gevestigde linkse en sociaal-democratische politieke partijen. Deze beweging

‘Politiek’

Hoewel de Nederlandse taal vele woorden kent die op het eerste gezicht complex lijken maar dit uiteindelijk niet zijn, bestaan er misschien nog wel meer woorden en begrippen waarbij het tegenovergestelde het geval is. Dit zijn alledaagse begrippen die zonder problemen in het dagelijkse taalgebruik aan bod komen, maar waarvan de betekenis ingewikkelder blijkt te zijn dan verwacht. Probeer bijvoorbeeld de volgende vraag in zijn volledigheid te beantwoorden: wat is politiek? Sommigen zullen hierop antwoorden dat politiek hetzelfde is als macht, anderen zien politiek vooral als de verdeling van goederen en dichtten het daarmee een economische rol toe. Geen van deze antwoorden is echter volledig. Maar wat is politiek dan wel?

Ons gebruik van het woord politiek stamt af van het Oudgriekse *polis* of *politeia*, maar de wijze waarop het begrip ten tijde van Plato en Aristoteles gebruikt werd, wijkt grotendeels af van wat tegenwoordig als politiek te boek staat. In Plato's beroemde werk *Politeia* (De Republiek) wordt de term bijvoorbeeld gebruikt om een rechtvaardige samenleving aan te duiden en heeft politiek meer betrekking op burgerschap. Daarnaast bestond er in de Atheense stadsstaat geen verschil tussen de begrippen ‘samenleving’ en ‘politiek’, dit waren namelijk een en dezelfde. Plato's ideeën over ethiek stonden dan ook in het verlengde van zijn politieke theorie. Vanuit het klassieke Griekenland transformeerde de term uiteindelijk tot het begrip politiek zoals wij die nu kennen. Of zoals wij die niet kennen? Want nog steeds rest de complexe vraag: wat is politiek?

Paul Kaufman
Redactielid *Idee*

werd onder andere geïnitieerd door de Amerikaanse socioloog C. Wright Mills. Dichter bij huis vindt ook D66 haar oorsprong in deze vernieuwingsbeweging.

Complexiteit en macht

Hoe ziet dit protest tegen concentratie van macht en machtsmisbruik eruit? De essentie is het waarborgen van de complexiteit van de samenleving. C. Wright Mills beargumenteerde dat de ‘macht-selite’, diegenen die de topposities in een samenleving innemen, de complexiteit van de werkelijkheid vaak reduceert, zodat deze beheersbaar wordt. Machthebbers hebben er belang bij een situatie te definiëren in termen van paradigma's, modellen, methodes die een orde bekrachtigen en gesloten houden. Het maatschappelijk middenveld kan en moet deze ‘voorgegeven orde’ in twijfel trekken. Om met Foucault te spreken, betekent dit het onttrekken aan *discursive* heerschappij. Vrijheid, of bevrijding, impliceert dat de complexiteit van de samenleving, bovenal de tegenstrijdigheid van verschillende perspectieven, wordt omarmd.

Deze omarming van alternatieve perspectieven staat of valt bij *reflexiviteit*. Reflexiviteit betekent dat ieder perspectief op de werkelijkheid – een paradigma – kritisch wordt bekeken in het licht van Europese waarden zoals vrijheid, democratie en rechtvaardigheid. Een heersend paradigma is nimmer machtsvrij of ‘neutraal’ (Ossewaarde, 2013a). Veronderstellingen, voorkeuren, belangen, inzichten, methoden, procedures, technieken en legitimeringen moeten worden geduid in het licht van de specifieke wereld van belangen waarin de makers van het paradigma opereren. Deze reflexiviteit is de taak van het maatschappelijk middenveld.

Kritiek op ideologie

De reflexiviteit van het maatschappelijk middenveld komt in de eerste plaats tot uitdrukking in de kritiek op ideologie (Ossewaarde, 2013b). Een ideologie reduceert de complexiteit van de werkelijkheid en biedt voorgegeven, gestandaardiseerde en gesloten antwoorden. Zij vestigt een dominant paradigma waarmee de wereld inzichtelijk en beheersbaar wordt, zodat de wereld valt te organiseren, in overeenstemming met het do-

minante paradigma. C. Wright Mills leverde een radicale kritiek op de dominante ideologieën van zijn tijd: het socialisme en het liberalisme. Aan de ene kant bestreed hij het socialistische paradigma van de strijd der klassen. Aan de andere kant bestreed hij het liberale paradigma van individuele autonomie en emancipatie. In zijn ogen was het liberalisme de ideologie van de verzorgingsstaat. Dit bureaucratisch machtscomplex fungeerde bovenal om het liberale paradigma te bekrachtigen en alternatieve paradigma's op een zijspoor te zetten. Hiermee waren dan met name de belangen van de machtselite gewaarborgd, die haar topposities vooral in publieke bureaucratieën vond.

In de afgelopen vier decennia is het neoliberale paradigma van marktvorming, consumentisme en eigen risico dominant geweest. Het neoliberalisme is de ideologie van de meer recente macht-selite, die topposities in diverse sectoren bekleedt. Het maatschappelijk middenveld is nauwelijks bij machte geweest zich tegen het neoliberalisme te verzetten. De media, oorspronkelijk een democratische waakhond, zijn verworven tot een commercieel mediabedrijf, losgezongen van democratische waarden. De universiteit, oorspronkelijk een academische gemeenschap, is verworven tot een kennisbedrijf, los van academische waarden. Politieke partijen van rechts naar links hebben dit gestimuleerd. Het maatschappelijk middenveld komt hiermee niet meer tot de ontwikkeling van gedeelde waarden die noodzakelijk zijn voor een florerende democratische samenleving.

Technologische orde

De reflexiviteit van het maatschappelijk middenveld komt in de tweede plaats tot uitdrukking in de kritiek op de technologische orde. Dat wil zeggen, het maatschappelijk middenveld verliest haar vitaliteit door wat de veelgeprezen Franse socioloog Jacques Ellul ‘de dominantie van technologie’ noemde. Hiervan is sprake als het maatschappelijk middenveld niet in staat is om vanuit haar gedeelde waarden richting en oriëntatie te geven aan het technologisch proces. Het middenveld is dan niet langer de meester maar de slaaf van de technologie. Identiteiten worden niet gevormd op basis van (gedeelde)

waarden, maar weerspiegelen een geesteloze technologische orde.

In deze technologische orde is er geen plaats voor reflexiviteit. Het maatschappelijk middenveld is nauwelijks bij machte geweest zich tegen de technologische dominantie te verzetten, en wordt zelf gedomineerd door technische procedures. Zowel de media als de academie zijn getechnologiseerd. Zij zijn verworven tot een subject van de technologische orde. Technologie is haar uitingsvorm, losgezongen van Europese waarden.

Waarderelevante kritiek

Ideologie en technologie zijn instrumenten waarmee de complexe werkelijkheid wordt vereenvoudigd. Ze ‘sluiten’ een systeem en genereren geen nieuwe ideeën of kritiek. Hoe dominanter de rol van ideologie en technologie, hoe kleiner de vrije ruimte voor het maatschappelijk middenveld om over gedeelde Europese waarden te discussiëren. Als gevolg hiervan is het lastiger voor burgers om een betekenisvolle eigen identiteit te vormen. Dit vraagt immers om waardenrelevante kritiek op de neoliberale dominantie, omdat deze ideologie per definitie alle identiteiten plaatst binnen de procedurele en ondemocratische wereld van markt en bureaucratie. En het vraagt om waardenrelevante kritiek op de technologische orde omdat in deze orde identiteiten afhankelijk worden gemaakt van technologie. Het is het maatschappelijk middenveld dat dient te strijden om dit reflexieve vormingsproces mogelijk te maken.

Ringo Ossewaarde is als universitair hoofddocent sociologie verbonden aan de Faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente.

Literatuur

- Ossewaarde, M. (2013a). *Theorizing European Societies*. London: Palgrave Macmillan (te verschijnen).
- Ossewaarde, M. (2013b). ‘The Crowd in the Occupy Movement’, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 14 (1).

Deus ex machina

Richard Brautigan was een hippiedichter die zijn bundels altijd gratis verspreidde. Zoals het een hippie betaamt was Brautigan niet gespeend van idealisme. Hij droomde van een cybernetische wereld waarin we, in een soort oertoestand, vrij zouden zijn om te doen wat we willen:

*I like to think
(it has to be!)
of a cybernetic ecology
where we are free of our labors
and joined back to nature,
returned to our mammal
brothers and sisters,
and all watched over
by machines of loving grace*

Laatst zag ik een documentaire met een titel die aan dit gedicht is ontleend. In 'All watched over by machines of loving grace' vertelt Adam Curtis in *Oxbridge English* over de *rise and fall* van de gedachte dat machines onze complexe werkelijkheid zullen vereenvoudigen, en welvaart en geluk brengen. Het verhaal begint bij Ayn Rand, de antihippie *par excellence*. Rand hield er een ethiek op na die vreemd genoeg veel gemeen heeft met de idealen van Brautigan. De helden uit haar boeken (*The Fountainhead*, *Atlas Shrugged*) zijn rationele, kapitalistische egoïsten. Hun ambities worden vooral gedwarsboomd door de staat, die geen orde creëert maar chaos en miserie broedt. Het recept voor geluk ligt volgens Rand in de bevrijding van deze tirannie van de overheidsbemoeyenis, en het volgen van onze natuurlijke egoïstische drijfveren.

Rands filosofie sloeg beter aan dan de hippiegedichten van Brautigan. Binnen de kortste keren werden haar boeken bestsellers (en dat zijn ze nog steeds, zeker nu Rand postuum is verheven tot mascotte van de *Tea-party* beweging). In hartje New York vormde zich een schare van volgelingen die haar werk bediscussieerden. Een van de trouwste bezoekers van *The Collective* was Alan Greenspan, die later directeur van de Amerikaanse Centrale Bank zou worden. Adam Curtis trekt

een schitterende parallel tussen de filosofie van Rand en het financieel-economische beleid van de vs dat onder Greenspan werd gevoerd. Want met de opkomst van computers en internet kwam ook het idee op dat cyberspace ons ongelimiteerde welvaart zou opleveren. Er werden productiviteitswinsten gepredikt die de oren van economen deden klapperen. Die zouden nog groter worden indien, in de geest van Rand, de staat zich verder zou terugtrekken zodat de markt en de machines hun werk konden doen.

Maar in werkelijkheid waren de voorspellingen opgeklopt en leidden ze tot een zeepbel, die hard klapte en de beurs diep deed instorten. Dit toont ook het gevaar van het idee dat door staatscontrole terug te schroeven en machines hun werk laten doen, het paradijs van economische groei en geluk om de hoek ligt. Door de aaneenschakelingen van nulletjes en eentjes hebben we ook de controle verloren op economische processen die ons hard kunnen raken: van de *dot-com bubble* tot de financiële crisis. Dit gevaar is extra groot geworden met de opkomst van complexe algoritmes die bedacht (en enkel begrepen) worden door een klein clubje van de slimste koppen, ook wel 'quants' genoemd. Denk aan de *flash crash* op 6 mei 2010, toen de Dow Jones in een paar minuten 9% op en neer jojode. Dit soort risico's ontstaan doordat oneindig complexe en geautomatiseerde algoritmes in milliseconden aandelenpakketten kopen en verkopen, zonder dat er een mens aan te pas komt.

Machines zijn geen *deus ex machina*. Natuurlijk maken computers het leven makkelijk en aangenamer, en leiden ze tot ongekennde productiviteitswinsten. Maar willen het geluksmachines zijn, dan moeten wij ze in de gaten houden.

Maarten Gehem
Redactielid *Idee*

De Britse premier David Cameron wil een referendum over het EU-lidmaatschap van zijn land. Moet Nederland hem hierin volgen? Vanuit sociaal-liberaal perspectief is er veel te zeggen voor een referendum, want 'vertrouw op de eigen kracht van mensen' om hun eigen leven richting te geven. Maar is elke vraag geschikt om aan burgers voor te leggen? Is 'Europa' niet te ingewikkeld geworden voor een simpel *ja* of *nee*? Na het vorige *nee* tegen de Europese Grondwet in 2005, meenden sommige politici dat ze de redenen om voor te stemmen niet goed hadden uitgelegd. Is de huidige samenleving inderdaad te complex geworden voor het referendum?

Samenstelling: Marijn Bosman

D66 Debat

D66 is een sociaal-liberale partij, met als uitgangspunt de vrijheid van het individu in samenhang met zijn sociale omgeving (*societas*: bondgenootschap en *libertas*: vrijheid). De invulling van dit sociaal-liberale gedachtegoed leidt echter niet per definitie tot eenduidige standpunten. In Debat tast *Idee* de verschillende afwegingen en invalshoeken onder de leden af. Iedere editie lanceert de redactie een debatstelling op Plein66 en LinkedIn die aansluit bij het themanummer. Dit artikel vormt de neerslag van de discussie die dit tot gevolg had.